

UDK:327.3(549.1+540+510)

Mutalib KASIMOV,

*"Federal Davlat byudjeti oliy ta'lim muassasasi "MEI" Milliy tadqiqot universitetining
Toshkent shahridagi filiali dotsenti v.b., PhD*

TDSHU professori, tarix fanlari doktori D.Sayfullayev tahriri ostida

POKISTON – HINDISTON–XITOIY "UCHBURCHAGI" DAGI MAMLAKATLAR FAOLIYATIGA TA'SIR KO'RSATUVCHI OMILLAR

Annotatsiya

Maqolada tarixiy, geosiyosiy va iqtisodiy omillar tufayli Pokiston, Hindiston va Xitoy o'rtasidagi munosabatlarda murakkab xavf va muvozanatlar mavjudligi, asosiy xavflar hududiy nizolar (Kashmir mojarosi), Hindiston va Pokiston o'rtasidagi o'zaro ishonchsizlik hamda harbiy qarama-qarshilik, shuningdek, Xitoyning mintaqadagi ta'sirining kuchayishi bilan bog'liqligi, Pokistonga esa har ikki davlat manfaatlariga ta'sir qiluvchi hamda o'z ehtiyojlariga ega bo'lgan bo'g'in vazifasini bajarishi haqida so'z yuritilgan. Qarama-qarshiliklarni iqtisodiy o'zaro ta'sirlar va keskinlikni kamaytirish va hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan diplomatik sa'y-harakatlarda topish mumkin mumkinligi borasidagi fikrlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: uchburchak, hamkorlik, xalqaro munosabatlar, mojaro, to'qnashuv, omil, diniy ekstremizm, xatar, qarshi muvozanatlar, tiyib turuvchi omillar.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СТРАН «ТРЕУГОЛЬНИКА» ПАКИСТАН–ИНДИЯ–КИТАЙ

Аннотация

В статье речь идет о том, что в силу исторических, геополитических и экономических факторов в отношениях между Пакистаном, Индией и Китаем существуют сложные риски и дисбалансы, основными из которых являются территориальные споры (Кашмирский конфликт), взаимное недоверие между Индией и Пакистаном, а также военная конфронтация, связь двух стран, Китая с Пакистаном. Изложены мнения о том, что только дипломатические переговоры, направленные на урегулирование конфликта и обострение напряженности в отношениях между государствами, могут способствовать снижению напряженности в отношениях между государствами.

Ключевые слова: треугольник, сотрудничество, международные отношения, конфликт, фактор, религиозный экстремизм, риск, противовесы, сдерживающие факторы.

FACTORS INFLUENCING THE ACTIVITIES OF THE «TRIANGLE» COUNTRIES PAKISTAN–INDIA–CHINA

Annotation

The article says that due to historical, geopolitical and economic factors, there are complex risks and imbalances in relations between Pakistan, India and China, the main of which are territorial disputes (Kashmir conflict), mutual distrust between India and Pakistan, as well as military confrontation, the connection between the two countries, China with Pakistan. The opinions are expressed that only diplomatic negotiations aimed at resolving the conflict and exacerbating tensions between countries can help reduce tensions between countries.

Key words: triangle, cooperation, international relations, conflict, factor, religious extremism, risk, counterbalances, deterrents.

Kirish. Xalqaro munosabatlar, ulardagi turli kelishmovchiliklar, to'qnashuvlar, mojarolar muammosi, bularni to'xtatib turadigan omillar va ularni tinch yo'l bilan hal qilish yo'llari zamonaviy siyosatshunoslikning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu masalaning dolzarbligi Janubiy Osiyo davlatlarining global tizimdagi xalqaro siyosiy ahamiyatining keskin o'sishi bilan bog'liq bo'lib, bugungi kunda xalqaro xavfsizlik va barqarorlik masalalari ayniqsa O'zbekiston uchun ham muhim bo'lib qolmoqda. Bundan tashqari, alohida ishtirokchilarning, ayniqsa Xitoyning faollashishi ushbu mintaqada sodir bo'layotgan jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlariga kiradi, bu vaziyatni ko'p jihatdan murakkablashtiradi, yadro omili esa Hindiston-Pokiston munosabatlarini nafaqat mintaqaviy, balki global xavfsizlik muammosiga aylantiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Pokiston–Hindiston–Xitoy "uchburchagi" dagi xatarlar va qarshi muvozanatlar munosabatining asosiy mezonlarini tahlil qilish, ular rivojlanishining asosiy yo'nalishlarini aniqlash O'zbekiston xavfsizligi uchun ham dolzarblashtirib bormoqda. Chunki Hindiston, Pokiston va Xitoy yadroviy qurolga ega bo'lgan bevosita qo'shni davlatlardir, bularning dastlabki ikkita –

Hindiston va Pokiston rasman yadro klubiga a'zo emas, biroq harbiy va yadroviy imkoniyatlarini kengaytirishda davom etmoqda. Radikal diniy ekstremizm va terrorchilik kuchlarining faollashishi va ko'rib chiqilayotgan davlatlarning beqarorlik nuqtalari – Afg'oniston hamda Yaqin Sharqqa yaqinligi hisobga olinsa, Islomiy jangarilarning ommaviy qirg'in qurollariga ega bo'lish ehtimoli xalqaro xavfsizlikka katta xavf tug'dirmoqda.

Pokiston–Hindiston–Xitoy "uchburchagi" dagi mamlakatlarning xatti-harakati va ularning ziddiyatli o'zaro ta'siriga bu mamlakatlarning o'zida sodir bo'layotgan ichki jarayonlar (OAVdagi targ'ibot, hukumat vakillari o'rtasidagi munosabatlarning rivojlanishi, xalq harakatlari va boshqalar) ta'sir qiladi. Ammo tashqi omillar eng katta ta'sir o'tkazadi. Boshqa davlatlar, davlatlar guruhlari, shuningdek tashkilotlar bilan munosabatlar ana shunday omillar bo'lishi mumkin. O'zbekiston qaror topgan Markaziy Osiyo mintaqasi ham yuqoridagi "uchburchak"ka ta'sir o'tkazuvchi omillardan biridir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hindistonning SHHTga kirishi mintaqadagi dushman va raqobatchi bo'lgan Xitoyni qisib chiqarish va shu bilan birga Markaziy Osiyoda

o'zining iqtisodiy tashabbus hamda loyihalarini amalga oshirish istagi sifatida qaralishi mumkin. Bundan tashqari, Hindistonning SHHTga qo'shilish jarayoni AQSH va Hindistonning Osiyo-tinch okeani mintaqasi hamda Hind okeani mintaqasi uchun strategik yondashuv bo'yicha qo'shma kommunikatsiyasining chiqarilishi bilan bir vaqtga to'g'ri keldi. Ushbu hujjatda muhokama qilingan xavfsizlik maqsadlari Xitoyni tiyib turish istagi shunchaki bayonot yemasligini ko'rsatmoqda [1].

Terrorchi guruhlarining rolini ham ta'kidlash muhimdir. Terrorchilik tahdidi uch davlat o'rtasidagi munosabatlarga ayniqsa jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, chunki mamlakatlar ichidagi beqarorlik va ularda tashqaridan qo'llab-quvvatlanadigan, shuningdek ularga yaqin separatistik yoki terrorchi guruhlarining mavjudligi hech kimga sir emas. Bu Afg'onistonda davom etayotgan zo'ravonlik va Tolibon hamda Al-qoida jangarilari muhim rol o'ynaydigan "Islom Davlati" xalqaro terrorchilik tashkilotining ta'siri ortib borayotgani bilan bog'liqdir.

Hindiston va Afg'oniston chegarasi 106 kilometr uzunlikka ega. Bu chegara asosan Ladakxning bahsli hududi orqali o'tadi. Ilgari, 1947 yilgacha bu chegara Hindiston va Afg'oniston o'rtasida bo'lgan, ammo Britaniya Hindistoni bo'linishidan keyin bu hudud Pokiston nazorati ostiga o'tgan, keyin esa 1963 yilda Xitoyga o'tkazilgan. Shunday qilib, Hindistonning Afg'oniston bilan chegarasi 106 kilometrni tashkil qiladi. Kezi kelganda O'zbekistonning Afg'oniston bilan chegaralari uzunligi 144 kilometr bo'lib, Turkmaniston bilan chegara punktidan Amudaryo daryosi bo'ylab Tojikiston bilan chegara punktigacha borishini aytib o'tish o'rinlidir.

Janubiy Osiyoda yangi ishtirokchilar faollashmoqda va bu ishtirokchilarning har biri o'z manfaatlarini ko'zlaydi. Iqtisodiy omil davlatlarning o'sib borayotgan kuchi bilan aloqaning afzalliklariga qarab shakllanadigan aloqalarga ta'sir qiladi. Hindiston tomonidan yetakchi roliga da'volarning shakllanishi jahon sahnasida kuchli o'yinchilarni tashvishga solmoqda [2, 104].

Hindiston o'z atrofidagi qo'shni davlatlar bilan hamkorlikka tayanadi. Bu uning tashqi siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishidir [3].

Xitoyning Janubiy Osiyodagi boshqa mamlakatlar – Nepal, Bangladesh va Shri - Lankada iqtisodiy, harbiy, siyosiy va madaniy ta'sirining yuksalib borishi Hindistonning ushbu mamlakatlar bilan munosabatlarini murakkablashtirmoqda. Janubiy Osiyoning kichik mamlakatlarida Xitoy ta'sirining tarqalishi ularga Hindistonga o'ziga xos ta'sir o'tkazish imkonini beradi. Xitoyning mintaqadagi ta'siriga qarshi turish Hindistonning imkoniyatlarining ko'rsatkichidir. Hindiston Janubiy Osiyo bilan o'zaro aloqada bo'lganida, mintaqada Janubiy Osiyo mamlakatlari sifatida qabul qilinadigan ikkita strategik muhim chekka davlat – Afg'oniston va Myanmaga "tibor qaratdi. Ularning ikkalasi ham nafaqat Hindistonda, balki butun mintaqada xavfsizlikni ta'minlash uchun dolzarbdir, chunki Afg'oniston ham, Myanma (Birma) ham yaqin o'tmishda isyonchi va terrorchi guruhlar uchun xavfsiz boshpana bergan.

Afg'oniston va Myanmaning ahamiyati xavfsizlik masalalaridan ham tashqariga chiqadi, chunki ikkala davlat ham aslida Janub tomondan Markaziy, G'arbiy va Janubi-Sharqiy Osiyoga "darvozalar"dir. Hindistonning mintaqadan tashqarida tashqi aloqalarini kengaytirish imkoniyati asosan Afg'oniston va Myanmadagi munosabatlar hamda barqarorlikka bog'liq. Bundan tashqari, ular Janubiy Osiyo va boshqa mintaqalar o'rtasidagi tashqi iqtisodiy aloqalar tarmog'ini kengaytirish uchun muhimdir.

Xitoyga keladigan bo'lsak, u o'z ta'sirini kengaytira borib, mintaqada sheriklar tarmog'ini yaratishni va Janubiy Osiyodagi ishtirokini kuchaytirishni maqsad qilib qilgan. Xitoyning asosiy manfaatlari ikki sohaga: xavfsizlik va

energetika sohasiga asoslangan. Xitoyning maqsadi o'z atrofida tinchlikni ta'minlash hamda buzg'unchi omillarni bartaraf etishdir.

Xitoy bo'yicha mutaxassis V.A.Korsun ta'kidlaganidek, XX asr 90-yillarining ikkinchi yarmida Markaziy Osiyoda ham, Shinjonda ham terroristik guruhlar faoliyati kuchaygan bir davrda, Xitoy Markaziy Osiyo mintaqasini (xususan, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va O'zbekiston) Xitoydan tashqarida Uyg'ur separatistik kuchlarining uyasiga va ularni xalqaro terrorchilik bilan bog'lash vositasiga aylanishiga yo'l qo'ymaslik uchun katta sa'y-harakatlarni amalga oshirgan [4, 402]. Bundan tashqari, Xitoy "iqtisodiyot xavfsizlikning yangi valyutasi" tamoyiliga amal qilmoqda va shuning uchun mintaqani iqtisodiy jihatdan qulay platformaga aylantirishdan manfaatdordir [5, 18].

Suv zahiralari Xitoy va Hindistonning Janubiy Osiyo mintaqasidagi yana bir qiziqish obyekti. Ikkala davlatning ham tabiiy zahiralarga bo'lgan ehtiyoji oshib bormoqda va bu nafaqat energiya manbalariga, balki chuchuk suvga ham tegishlidir. Xitoy ham, Hindiston ham Himolaydagi suv manbalariga, birinchi navbatda Janubiy Osiyodagi eng yirik suv yo'llaridan biri Brahmaputra daryosiga kirishni ta'minlashga harakat qilmoqda.

Xalqaro huquqda hanuzgacha chuchuk suvdan foydalanish bo'yicha aniq belgilangan qoidalar mavjud bo'lmaganligi bois, Himolaydagi loyihalar bo'yicha muvofiqlashtirilgan harakatlar ehtimoli uncha katta emas. Xitoy ham, Hindiston ham Nepal va Butan gidroyenergetika loyihalari uchun zarur bo'lgan investitsiyalarni taqdim etishga qodir, ammo ularning takliflari hamkorlik qilish imkoniyatlarini yo'qqa chiqargan holda odatda yakka hukmronlik qilish tusiga egadir.

Kezi kelganda, Nepal haqida ham bir oz to'xtalib o'tishga to'g'ri keladi

Hindiston va Xitoy o'rtasidagi Nepal atrofida kechayotgan manfaatlar to'qnashuvi alohida e'tiborga loyiqdir. Uning geosiyosiy maqomi Hindiston va Xitoy manfaatlariga ta'sir ko'rsatib kelmoqda. Asrlar davomida Nepal Hindiston va Xitoy o'rtasidagi bufer zonasi deb hisoblangan. Bundan tashqari, Xitoy va Hindiston o'rtasidagi bahsli hududlar uning yonida joylashgan.

Nepal Hindiston bilan siyosiy, iqtisodiy, diniy va madaniy aloqalarga ega. Hindistonda 3 millionga yaqin nepalliklar ishlaydi. Mamlakatlar o'rtasida bojsiz savdo zonasi mavjud. Hindiston va Nepal o'rtasidagi ijobiy aloqalar Hindistonning yaxshi qo'shnihilik siyosati tufayli shakllangan [6, 196].

Ayni vaqtda, Janubiy Osiyoda Hindistonga muqobil turgan Xitoy bilan yaqin munosabatlarni bir vaqtning o'zida yo'lga qo'yish, asta-sekin Nepal tashqi siyosatining yo'nalishini o'zgarimoqda [7].

Nepal yangi Ipak yo'li loyihasining bir qismidir. Xitoy Nepal uchun eng yirik investor va muhim importyorga aylandi (garchi bu ko'rsatkich bo'yicha u Hindistondan to'rt baravar past bo'lsa ham) va 2015 yilgi zilziladan keyin bu mamlakatda infratuzilmani tiklash tashabbusi bilan chiqdi [8]. Iqtisodiy ta'sirdan tashqari, Xitoy o'ziga qo'shni yashovchi tibetliklarni Tibet mustaqilligini qo'llab-quvvatlash uchun tartibsizliklarni qo'zg'atishdan himoya qilishdan manfaatdor. Nepal Tibetdan 20 000 dan ortiq qochqinlarni qabul qilganligi bois Tibet mojarosining bir qismiga aylandi.

Hindistonda ham muammolar mavjud. U o'zining xavfsizlik tizimini, xususan, islomchilikning shakllanishi, bu esa radikallikning o'sishiga olib kelishidan xavotirda, chunki ular Nepaldagi beqarorlikdan foydalanib, Hindistonga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu munosabat bilan Hindiston Nepal hukumati bilan Nepalda panoh izlayotgan jangarilarni ekstraditsiya qilish va to'xtatib turish to'g'risida shartnoma tuzishni rejalashtirmoqda [8].

Pokistonga ta'sir o'tkazuvchi omillarga kelganda esa, Pokistonning yaqin Sharq mamlakatlari bilan munosabatlari diniy, strategik, siyosiy va iqtisodiy tusga egadir. Pokistonning tashqi siyosati savdo hajmini oshirish orqali yaqin Sharq bilan aloqalarni mustahkamlashga yordam berdi. Bundan tashqari, fors ko'rfazi davlatlari, Liviya va Eronida ishlaydigan pokistonlik ishchilar Pokistonni valyuta tushumining asosiy manbai bo'lgan pul o'tkazmalari bilan ta'minlab turadi.

Pokiston aksariyat Arab davlatlari bilan do'stona tarafdori, ammo Saudiya Arabistoni va Birlashgan Arab Amirliklari bilan eng yaqin munosabatlarga ega. Mazkur ikkala mamlakat ham 1970-yillarda neft narxi oshganidan keyin Pokistonga yordam ko'rsatuvchi donorlariga aylanishdi. Shuningdek, ular ko'plab pokistonlik ishchilarni ish bilan ta'minladilar. Pokistonning Saudiya Arabistoni bilan munosabatlari ularning Afg'onistondagi hamkorligi bilan mustahkamlandi.

Bugungi kunda Pokiston va Saudiya Arabistoni bir qator mintaqaviy va global tashkilotlar, jumladan, Islom hamkorlik tashkiloti doirasida xalqaro miqyosda faol ish olib bormoqda. Bundan tashqari, Qirollik Pokistonga neft va neft mahsulotlarining eng yirik eksportchisi, Saudiya Arabistoni esa Pokiston tovarlari va xizmatlari uchun asosiy bozor hisoblanadi.

Pokiston va Saudiya Arabistoni o'rtasidagi ikki tomonlama munosabatlar Pokiston 2015 yil dekabr oyida Qirollik tomonidan terrorchi guruhlariga qarshi kurashish uchun tuzilgan Islomiy harbiy uyushmaga qo'shilganidan keyin yangi burilish yasadi. Bu qadam ikki mamlakat rahbarlari va yuqori lavozimli amaldorlari o'rtasida tez-tez bo'lib turadigan siyosiy maslahatlashuvlar natijasi bo'ldi.

2017 yil mart oyida Pokiston hukumati sobiq armiya boshlig'i, Raheyel Sharifni Islomiy harbiy uyushma rahbari sifatida tayinlanishini ma'qulladi. Tasdiqlanmagan xabarlariga ko'ra, Pokistonlik 7,000 harbiy xizmatchilar uyushmaga qo'shilishadi, ular tezkor javob qaytarish uchun o'qitiladi va tayyorganlikdan o'tadi.

Pokiston elchixonasi tomonidan e'lon qilingan hisobotda aytilishicha Saudiya Arabistoni va Pokiston Islomiy hamkorlik tashkilotning yetakchi a'zolaridir. "Saudiya Arabistoni yillar davomida Pokistonning eng kuchli tarafdorlari biri edi" [9] deyiladi hisobotda.

Xavfsizlik nuqtayi nazaridan Pokistonning yaqin Sharqdagi siyosati asosan Saudiya Arabistoni va Eron o'rtasidagi raqobat tufayli yuzaga kelgan diniy ziddiyatlarning ichki ta'sirini cheklashga qaratilgan. Pokiston aholisining ko'pchiligini sunniylar tashkil etadi, ammo shialar umumiy aholining taxminan 20% dan ko'proqdir. Mamlakat shia aholisi dunyoda Eronidan keyin ikkinchi o'rinda turadi. Janubiy Osiyo terrorchilik portali ma'lumotlariga ko'ra, 2003 yildan beri 21,900 dan ortiq tinch aholi diniy zo'ravonlikdan vafot etgan.

Shunday qilib, Pokistonning yaqin Sharq mamlakatlari bilan aloqalari o'z o'rnini asosli izlash va tomonlarning mutlaq pragmatizmini aks ettiruvchi munosabatlar majmuida aks etadi. Yaqin Sharq bilan savdo aloqalari Pokiston uchun juda muhimdir, chunki uning iqtisodiyoti sarmoyaga muhtoj. Xitoyda bo'lgani kabi, Pokiston ham foyda va qo'llab-quvvatlashni imkon qadar oshirish uchun Saudiya Arabistoni bilan munosabatlarda muvozanatni saqlab qoladi.

Xulosa va takliflar. Ittifoq yoki tashkilotga qo'shilish orqali davlat faqat o'zi uchun foydali bo'lishi mumkin bo'lgan muayyan maqsadlarni ko'zlaydi. Harbiy va iqtisodiy sohalarida o'z kuchini oshirayotgan va o'zini global ishtirokchi aktyor deb da'vo qilayotgan Hindiston va Xitoy boshqa yirik davlatlar bilan munosabatlarni umumbashariy manfaatlarga asoslangan holda qurishdan boshqa iloji yo'q.

Ular birinchi navbatda o'zlarining siyosiy va iqtisodiy manfaatlariga asoslanadi. Pokiston, Hindiston va Xitoy siyosatiga Janubiy Osiyoda joylashgan ikkala mamlakat va AQSH va Rossiya kabi mintaqadan tashqaridagi davlatlar ta'sir ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR

1. U.S.-India Joint Strategic Vision for the Asia-Pacific and Indian Ocean Region // The White House Office of the Press Secretary. – Режим доступа: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/01/25/us-india-jointstrategic-vision-asia-pacific-and-indian-ocean-region>
2. Aron R. Paix et Guerre entre les nations. – 2e éd. – Paris: Calmann-Lévy, 1984. – p. 406.
3. Narendra Modi's push for strong relations with neighbours // The Economic Times. – 03.07.2014. – Режим доступа: <http://economictimes.indiatimes.com/news/politics-and-nation/narendra-modis-push-for-strong-relationships-with-neighbours/articleshow/37672918.cms?inttarget=no>; India, Modi and the neighbourhood // Gateway House.
4. Корсун В.А. Дипломатия КНР в борьбе за постсоветское наследство в Центральной Азии / В.А. Корсун // Северо-Восточная и Центральная Азия: динамика международных и межрегиональных взаимодействий: учебное пособие / под ред. А.Д. Воскресенского; отв. сост. А.Д. Воскресенский, К.П. Боришполец. – М.: МГУ; Рос. политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – С. 402.
5. Siddique Q. Deeper than the Indian Ocean? An Analysis of Pakistan-China Relations // SISA Report. – No.16. – Centre for International and Strategic Analysis, 2014. – p. 18.
6. Лунев С.И. Дипломатия в Южной Азии: монография / С.И. Лунев; Рос. акад. наук. Ин-т востоковедения. – М.: Наука, 1993. – 196 с.
7. Why China's influence on Nepal worries India // BBC. – 08.05.2013. – Режим доступа: <http://www.bbc.com/news/world-asia-22365488>
8. Miglani S., Sharma G. India bids to reassert influence in Nepal with power pact // Business Insider. – 12.05.2016. – Режим доступа: <http://www.businessinsider.com/r-india-bids-to-reassert-influence-in-nepal-with-power-pact2014-23>
9. Pakistan-Saudi Arabia Relations // Embassy of The Islamic Republic of Pakistan Kingdom of Saudi Arabia. – Режим доступа: <http://pakembassyksa.com/PakSRel.aspxSouth Asia Fatalities 2005-2017> // South Asia Terrorism Portal. – 20.09.2017. – Режим <http://www.satp.org/satporgtp/southasia/datasheets/Fatalities.html>